

Naar een geëmancipeerde arbeidsverdeling (II)

Effecten van voorgestelde maatregelen

PROF. DR. C. K. F. NIEUWENBURG* — DRS. J. J. SIEGERS*

In deel I van dit artikel in *ESB* van vorige week werd gesignaleerd dat de Emancipatiecommissie in haar beleidsadviezen ten aanzien van een geëmancipeerde arbeidsverdeling verder is gegaan dan de Sociaal-Economische Raad. Zij bepleitte o.a. tijdelijke voorkeursbehandeling voor vrouwen en een algemene verkorting van de arbeidstijd tot vijf uur per dag. In dit tweede en laatste deel worden de (neven)gevolgen besproken van de maatregelen die de Emancipatiecommissie heeft voorgesteld. Geconstateerd wordt dat het advies van de Emancipatiecommissie meer een eerste aanzet tot een emancipatiebeleid op economisch terrein is dan een uitgewerkt plan.

Inleiding

In het eerste deel van dit artikel dat in *ESB* van vorige week verscheen, zijn de adviezen besproken die door de Sociaal-Economische Raad en de Emancipatiecommissie zijn uitgebracht omtrent het beleid ten aanzien van vrouw en arbeid 1). De twee verschenen adviezen, uitgebracht naar aanleiding van een identieke adviesaanvraag uit 1976 van de zijde van de toenmalige minister van Sociale Zaken, Boersma, zijn sterk verschillend. Het advies van de SER beperkt zich in feite tot de sfeer van de betaalde arbeid, terwijl dat van de Emancipatiecommissie het gehele terrein van de betaalde en onbetaalde activiteiten in de beschouwing betreft. Het SER-advies komt met een opsomming van vrij traditionele aanbevelingen. De Emancipatiecommissie ziet als kernpunt waar het gehele emancipatiestreven om draait, de fundamentele gelijkheid van mannen en vrouwen, en beveelt een beleid aan dat gericht is op een rechtvaardige verdeling van rechten en plichten op elk deelreëin van de betaalde en onbetaalde arbeid. Deze doelstelling denkt de Emancipatiecommissie dichterbij te kunnen brengen door de volgende maatregelen:

- een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd tot vijf uur per dag;
- compensatie van de inkomensderving en de directe kosten verbonden aan het grootbrengen van kinderen; verzelfstandiging in het stelsel van belastingheffing en sociale zekerheid;
- uitbreiding van de voorzieningen ten behoeve van huishouding en kinderverzorging.

In het tweede en laatste deel van dit artikel worden enkele gevolgen besproken van de voorgestelde maatregelen. Daarbij wordt met name aandacht besteed aan de financiering van een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd tot vijf uur per dag en de verenigbaarheid van de emancipatie-doelstelling met enkele van de traditionele doelstellingen van het sociaal-economische beleid, zoals die door de SER zijn geformuleerd. Het artikel wordt afgesloten met een aantal conclusies.

Aanzet tot evaluatie

Na de in deel I gegeven bespreking van het begrip geëmancipeerde arbeidsverdeling wordt nu nader ingegaan op de vraag in welke mate de door de SER en de Emancipatiecommissie voorgestelde maatregelen zouden kunnen bijdra-

gen aan de verwezenlijking van een dergelijke arbeidsverdeling. Twee soorten maatregelen kunnen worden onderscheiden. Enerzijds de door de SER genoemde maatregelen op de terreinen van onderwijs en beroepenvoorlichting, de combinatie van beroeps- en huishoudelijke en gezinstaken en de positie van de vrouw op de markt voor betaalde arbeid zelf, welke ook door de Emancipatiecommissie naar voren zijn gebracht, alsmede de door de commissie genoemde voorstellen omtrent tijdelijke voorkeursregelingen. Anderzijds zijn er de voorstellen met betrekking tot de door de Emancipatiecommissie voorgestane algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd tot vijf uur per dag.

Bij de beoordeling dienen ten minste de volgende drie aspecten van de diverse maatregelen een rol te spelen:

- a. de financiering;
- b. de mogelijke neveneffecten die afbreuk doen aan de verwezenlijking van andere doelstellingen dan de (zesde) doelstelling van gelijkheid van mannen en vrouwen binnen de maatschappelijke arbeidsverdeling;
- c. de mogelijke neveneffecten die afbreuk doen aan de verwezenlijking van de zesde doelstelling zelf.

Ten aanzien van de financiering wordt in het SER-advies gesteld: „De Raad realiseert zich dat bovenstaande aanbevelingen naast baten ook kosten met zich brengen, hetzij voor de overheid, hetzij voor het bedrijfsleven, hetzij voor beide. Naar het oordeel van de Raad mag dit er niet toe leiden, dat de ontwikkeling van het beleid gericht op gelijke kansen en behandeling van vrouwen en mannen met betrekking tot de arbeid hierdoor wordt verhinderd. Wel moet, om op korte termijn een duidelijk en gericht beleid te kunnen voeren, gekomen worden tot prioriteitsstelling, allereerst tussen de verschillende aanbevelingen onderling. Een inzicht in de kosten en baten van de voorgestelde beleidsaanbevelingen, ook rekening houdend met de mate waarin zij kunnen bijdragen aan het gestelde doel van gelijke kansen en behandeling, is daartoe noodzakelijk. Ook behoort te worden overwogen op welke wijze en door wie de eventuele kosten voor de vereiste voorzieningen moeten worden gedragen” 2). Ook de

*De schrijvers zijn als respectievelijk hoogleraar en wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

1) Sociaal-Economische Raad, *Advies over de verbetering van de arbeidsmarktpositie van vrouwen*, Den Haag, 1979, Emancipatiecommissie, *Advies arbeid, Visie op de maatschappelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid over vrouwen en mannen met aanzetten voor concreet beleid*, Rijswijk, 1980.

2) SER, op. cit., blz. 34.

Emancipatiecommissie realiseert zich dat de door haar geschetste beleidslijnen aanzienlijke financiële gevolgen hebben 3). Gezien het feit dat veel van de kosten en baten van op emancipatie gerichte maatschappelijke veranderingen niet in geld zijn uit te drukken of zelfs nauwelijks kwantitatief zijn vast te stellen, is de Emancipatiecommissie overigens van oordeel dat een kwantitatieve kosten-batenanalyse van dergelijke veranderingen niet mogelijk is. Desondanks zegt zij ervan overtuigd te zijn dat „de aanbevelingen uit dit advies voor de Nederlandse bevolking als geheel een uitgesproken positieve uitwerking zullen hebben, waarbij de balans van kosten en baten duidelijk in het voordeel van de baten doorslaat” 4).

Met betrekking tot de eerste van de twee soorten maatregelen die in het begin van deze paragraaf werden onderscheiden, valt zonder aanvullende gegevens niet veel meer over de financiering te zeggen. Dit ligt anders voor de maatregelen die verband houden met de algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd per dag. Wij komen hierop in de volgende paragraaf terug.

In verband met mogelijke neveneffecten van maatregelen op andere doelstellingen van sociaal-economisch beleid is met name de verhouding tussen de zesde doelstelling en de doelstelling van een rechtvaardige inkomensverdeling van belang. Zo hebben twee van de eisen die door de Emancipatiecommissie aan emancipatiemaatregelen zijn gesteld, op deze relatie betrekking, i.c. de eis van een gelijke verdeling over mannen en vrouwen van inkomen en sociale zekerheid en de eis dat negatieve effecten voor bepaalde groepen die met beleidsmaatregelen gepaard kunnen gaan, voor hen in redelijkheid te dragen moeten zijn. In de volgende twee paragrafen wordt de relatie tussen de zesde doelstelling en de doelstelling van een rechtvaardige inkomensverdeling verder uitgewerkt met betrekking tot het vraagstuk van de verkorting van de betaalde arbeidstijd per dag en dat van de sociale zekerheid en het belastingregime.

Een tweede relatie die waard is te worden genoemd, betreft die tussen de zesde doelstelling en de doelstelling van volledige werkgelegenheid. Wanneer verkorting van de betaalde arbeidstijd per dag niet alleen een bijdrage zou leveren aan de gelijkheid van mannen en vrouwen binnen de maatschappelijke arbeidsverdeling, maar ook aan de verwezenlijking van volledige werkgelegenheid, dan zou het mes van een dergelijke maatregel aan twee kanten snijden 5). In aansluiting op hetgeen ten aanzien van de financiering werd gesteld, zij opgemerkt dat ook de overheid een gulden maar één keer kan uitgegeven. De prioriteitsstelling ten aanzien van de doelstellingen en van de daarop gerichte maatregelen is een politieke keuze. Het behoort tot de taak van de economische wetenschap de diverse relaties tussen de diverse doelstellingen en de diverse maatregelen te verhelderen ten einde de consequenties van de onderscheiden keuzemogelijkheden duidelijk te maken. In dit verband willen wij een pleidooi houden voor het construeren van een model waarin deze relaties, d.w.z. inclusief de relaties die verband houden met de zesde doelstelling, expliciet zijn opgenomen. Een dergelijk model zou ook een bijdrage kunnen geven ten aanzien van het hiernavolgende punt.

Met betrekking tot neveneffecten van maatregelen die afbreuk doen aan de doelstelling van de maatregelen zelf, kan het volgende worden opgemerkt. Het is b.v. twijfelachtig of de Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen in het arbeidsproces inderdaad de positie van de vrouw op de markt voor betaalde arbeid versterkt. In de eerste plaats is de kans groot dat de toetreding van vrouwen in mannenberoepen 6) er toe leidt dat zij binnen deze beroepen de laagste posities bezetten en dat de toetreding van de mannen in vrouwenberoepen tot gevolg heeft dat deze daarin vooral de relatief betere posities innemen. De nieuwe situatie is dan vanuit de beoogde doelstelling bezien wellicht nog slechter geworden. Een dergelijke conclusie kan ook zijn ingegeven door het waarnemen van een tweede onbedoeld neveneffect. Er zijn aanwijzingen dat de instroom van mannen in vrouwenberoepen groter is dan die van vrouwen in mannenberoepen.

Voor zover dit het geval is, betekent dit in een tijd van schaarste aan arbeidsplaatsen dat de werkgelegenheidspositie van de vrouw ten aanzien van de markt voor betaalde arbeid verslechtert. Bij een slechts geringe toename van de mogelijkheden voor vrouwen toe te treden tot mannenberoepen worden dan vrouwen door mannen verdrongen uit de beroepen die zij van oudsher vervulden 7). In het licht van de achterstandpositie van de vrouw op de arbeidsmarkt lijkt het dan ook per saldo gewenst dat in het beleid de nadruk ligt op de toetreding van vrouwen in mannenberoepen 8).

Soortgelijke kanttekeningen als hierboven geplaatst bij de Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen in het arbeidsproces zijn van toepassing op het hanteren van de uitbreiding van het aantal betaalde deeltijdbanen. Wanneer het overwegend vrouwen zijn die deze banen vervullen, werkt dit instrument eerder rolbevestigend dat roldoorbrekend: men zegt dan al gauw „vrouwen moeten immers naast het verrichten van betaalde arbeid nog in de gelegenheid zijn thuis het huishoudelijk werk te doen” 9). De eerste en belangrijkste van de zes door de Emancipatiecommissie vermelde voorwaarden, waaraan de uitbreiding van het aantal betaalde deeltijdbanen moet voldoen, is dan ook dat de verdeling van mannen en vrouwen over dergelijke banen zo snel mogelijk gelijk dient te worden.

Met betrekking tot het voorstel tot invoering van een ouderschapsverlof (dat goed moet worden onderscheiden van het zwangerschaps- en het bevallingsverlof) moet het volgende worden opgemerkt. Op grond van de huidige rolverdeling kan worden verwacht dat het vrijwel uitsluitend vrouwen zijn die een beroep op een dergelijke regeling zullen doen. Hierdoor wordt op zich zelf de bereidheid tot het in dienst nemen van vrouwen kleiner, waardoor hun arbeidsmarktpositie wordt verzwakt. Het verdient daarom in overweging te worden genomen om, zolang de huidige rolpatronen nog onvoldoende zijn geslecht, te bepalen dat in beginsel 10) elk van beide ouders slechts aanspraak heeft op de helft van het totale aantal verlofdagen 11). Een regeling van het ouderschapsverlof die een dergelijke bepaling bevat, levert niet alleen een bijdrage aan de mogelijkheid huishoudelijke arbeid binnenshuis en betaalde arbeid buitenshuis te

3) Emancipatiecommissie, op. cit., blz. 147-149.

4) Idem, blz. 149.

5) Vergelijk daarentegen in dit verband SER, *Verslag (. . .) van de 427ste (. . .) vergadering van de Sociaal-Economische Raad, (. . .), 17 augustus 1979 (. . .)*, Den Haag, blz. 546, lk.

6) Omdat vaststaande inhoudelijke criteria ontbreken, lijken de uitdrukkingen „mannenberoep” en „vrouwenberoep” slechts op tautologische wijze te worden afgebakend. Een beroep wordt gekenmerkt als een mannenberoep wanneer daarin hoofdzakelijk mannen werkzaam zijn, en als een vrouwenberoep wanneer daarin hoofdzakelijk vrouwen werken. Vgl. J. J. Siegers, Enkele kenmerken van vrouwen in mannenberoepen, *Intermediair*, 13 februari 1981, blz. 55.

7) Vgl. SER, *Advies . . .*, 1979, blz. 21.

8) Daarbij dient te worden gewaakt dat niet door het toenemende aantal vrouwen in een mannenberoep dit mannenberoep overeenkomstig de Wet van Sullerot qua status, beloning en andere arbeidsvoorwaarden verslechtert. Zie hieromtrent E. Sullerot, *De vrouwenarbeid in onze tijd*, Bussum, 1969, blz. 113 e.v. (oorspronkelijke uitgave: *Histoire et sociologie du travail féminin, 2. Le travail des femmes à l'époque actuelle*, Parijs, 1969) en H. R. H. May-Weggen (rapporteur), op. cit., blz. 58-59.

9) Op dit gevaar is o.a. gewezen door T. de Rijk en G. van der Velden, Wie weet de weg naar een vrouwvriendelijk arbeidsmarktbeleid?, *Ars Aequi*, juli/augustus 1980, blz. 452, noot 35.

10) Voor één-ouder-huishoudens dienen uitzonderingen te gelden.

11) J. J. Siegers, *Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt*, lezing ten behoeve van de serie „Vrouw en arbeid” van het Studium Generale van de Rijksuniversiteit Groningen, 11 november 1980 (eveneens onder dezelfde titel te verschijnen in *Sociaal Maandblad Arbeid*, 1981); zie ook de door de minister van Sociale zaken op 20 februari 1981 bij de SER en de Emancipatiecommissie ingediende *Adviesaanvraag ouderschapsverlof*, blz. 14-15: „Juist om een meer evenwichtige rolverdeling te bevorderen is het echter van groot belang dat aan zowel vrouwen als mannen een zelfstandig recht op ouderschapsverlof wordt toegekend, dat wil zeggen aan alle daarvoor in aanmerking komende werknemers, met dien verstande dat indien een van beide ouders van zijn recht geen gebruik maakt, het niet gebruikte recht niet overdraagbaar is aan de andere ouder. Een zelfstandig recht is overigens ook noodzakelijk gezien de technische complicaties (. . .)”.

combineren, maar heeft gegeven de betreffende bepaling naar verwachting tevens een roldoorbrekend effect.

Ten aanzien van de door de Emancipatiecommissie voorgestelde vormen van tijdelijke voorkeursbehandeling moet worden aangetekend, dat bij de toepassing van dergelijke regelingen het gevaar bestaat dat weerstanden tegen emancipatie worden opgeroepen of vergroot, hetgeen op zich zelf aan de mogelijkheden tot realisering van de zesde doelstelling afbreuk kan doen. Overigens lijkt het wenselijk om onderzoek te doen naar de ervaringen die men elders — met name in de Verenigde Staten — met tijdelijke voorkeursregelingen heeft opgedaan. In de volgende paragraaf wordt onder meer bezien of ook van een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd per dag averechtse effecten ten aanzien van de zesde doelstelling kunnen worden verwacht.

Ten aanzien van de eerste van de twee soorten maatregelen die in het begin van deze paragraaf werden onderscheiden, besluiten wij thans onze poging tot evaluatie. Resumerend kan worden gesteld dat van een aantal van de voorgestelde maatregelen zeker niet zonder meer een positieve bijdrage aan de verwezenlijking van de gelijkheid van mannen en vrouwen binnen de maatschappelijke arbeidsverdeling kan worden verwacht. Veelal is het noodzakelijk nadrukkelijk randvoorwaarden aan te brengen en sturend op te treden.

Algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd per dag

Waar de SER, zoals we hebben gezien, zich wel realiseert dat gelijkheid tussen mannen en vrouwen ten aanzien van de markt voor betaalde arbeid niet kan worden verwezenlijkt zonder dat voldaan is aan voorwaarden met betrekking tot de verdeling van huishoudelijke taken, verbindt de SER aan die constatering verder geen conclusie. Dit in tegenstelling tot de Emancipatiecommissie, die expliciet van oordeel is dat zonder gelijkheid tussen mannen en vrouwen in de verdeling van de onbetaalde huishoudelijke arbeid geen gelijkheid tussen mannen en vrouwen in de verdeling van de betaalde arbeid mogelijk is. Vervolgens leidt zij, zoals hiervoor is aangegeven, af dat de gelijkheid van mannen en vrouwen in de verdeling van alle arbeid slechts mogelijk is wanneer er een algemene verkorting plaatsvindt van de betaalde arbeidstijd per dag. In deze paragraaf worden de volgende aspecten van een dergelijke maatregel aan de orde gesteld:

1. de financiering;
2. de consequenties voor de inkomensverdeling;
3. de relatie met de doelstelling van volledige werkgelegenheid;
4. eventuele averechtse effecten ten aanzien van de zesde doelstelling;
5. keuzevrijheid en roldwang;
6. fasering.

De financiering

De Emancipatiecommissie stelt voor de betaalde arbeidstijd per dag terug te brengen tot vijf uur onder gelijktijdige verlenging van de bedrijfstijd per dag tot tien uur. Er zijn vier mogelijke bronnen voor financiering van de arbeidstijdverkorting (12). In de eerste plaats valt te denken aan een verhoging van de arbeidsproductiviteit. Het lijkt evenwel niet zonder meer aannemelijk dat de voorgestelde nieuwe organisatie van de betaalde arbeid tot een vergroting van de arbeidsproductiviteit zal leiden. Een tweede mogelijkheid is financiering door het bedrijfsleven. Arbeidstijdverkorting waarvan de kosten drukken op het bedrijfsleven, leidt evenwel tot een verscherping van het proces van uitstoot van arbeid; er vindt vernietiging plaats van betaalde arbeidstijd. Hierdoor wordt afbreuk gedaan aan de doelstelling van volledige werkgelegenheid. In de derde plaats kan worden getracht de kosten van arbeidstijdverkorting af te wentelen op de overheid. De budgettaire consequenties zijn evenwel van dien aard, dat ook deze vorm van financiering de verwezenlijking van volledige werkgelegenheid bemoeilijkt.

Ten slotte kan de arbeidstijdverkorting door de werknemers zelf worden bekostigd. Dit is de mogelijkheid waaraan de Emancipatiecommissie denkt. Uitgangspunt daarbij is dat het primaire arbeidsinkomen per individu ongeveer 70% dient te bedragen van het huidige arbeidsinkomen (13). Dit op grond van het feit dat in de huidige sociale wetgeving de uitkeringen op het niveau van het sociale minimum voor een alleenstaande 70% bedraagt van de uitkering voor een gezin. Een probleem waaraan de Emancipatiecommissie nauwelijks aandacht besteedt, is het feit dat de vermindering van het primaire arbeidsinkomen 30% bedraagt, maar de vermindering van de betaalde arbeidstijd van acht naar vijf uur 37,5%. De loonkosten per arbeidsuur nemen daardoor toe met 12%. In termen van het aanbod van betaalde arbeid door gezinnen en soortgelijke samenlevingsverbanden: het primaire arbeidsinkomen stijgt met 40% (immers: van één maal 100% naar twee maal 70%), de aangeboden betaalde arbeidstijd 25% (immers: van één maal 100% naar twee maal 62,5%).

Ten einde de sociale minima per individu niet tot 62,5% van het minimumloon te verminderen maar op 70% te handhaven, is een inkomensherverdeling nodig van de hogere- naar de laagste-inkomenstrekkers. Wanneer deze herverdeling plaatsvindt in de primaire sfeer, dan worden daardoor evenwel, zoals hierboven is aangegeven, de loonkosten van de door hen geleverde arbeid verhoogd. Hun concurrentiepositie op de arbeidsmarkt wordt daardoor zowel ten opzichte van de factor kapitaal als ten opzichte van de trekkers van hogere inkomens verzwakt. Op grond hiervan lijkt een inkomensherverdeling in de secundaire (en tertiaire) sfeer de voorkeur te verdienen, indien het de hogere-inkomenstrekkers althans niet gelukt de zwaardere lastendruk af te wentelen. De problemen klemmen des te meer wanneer in de overgangperiode als eis wordt gesteld dat voor meerpersoons-huishoudens met één inkomensstrekker het huidige sociale minimum (van 100%) wordt gehandhaafd (14).

Bij het voorgaande zij aangetekend dat als uitgangspunt een situatie werd gehanteerd waarin alle mannen betaalde arbeid verrichten en geen van de vrouwen dat doet. Een realistischer voorbeeld, dat is gebaseerd op de uitkomsten van de *Arbeidskrachtenstelling 1975* (15), luidt als volgt. In de uitgangssituatie zijn er in de leeftijd van 15 tot 65 jaar 4.303.000 mannen en 4.202.000 vrouwen, waarvan respectievelijk 83% en 32% betaalde arbeid verricht gedurende respectievelijk gemiddeld 42 en 33 uur per week. Het totale arbeidsvolume bedraagt dan 197.947.000 uren per week (16). In de nieuwe situatie zijn de aantallen mannen en vrouwen onveranderd. Van beiden verricht 83% betaalde arbeid gedurende 25 uur per week. Het totale arbeidsvolume bedraagt nu 178.575.000 uren per week. Dit komt neer op een daling van het arbeidsvolume met 9,8%. De daling van het arbeidsvolume bij de mannen overtreft blijkbaar de stijging van het arbeidsvolume bij de vrouwen.

Binnen de categorie van de gehuwden kan de volgende schatting worden gemaakt. Daarbij wordt bij ontstentenis van nadere gegevens uitgegaan van gezinnen waarvan de vrouw niet behoort tot de categorie scholier/student. Tevens wordt verondersteld dat het percentage mannen dat

12) Zie C. F. K. Nieuwenburg, *Arbeidstijdverkorting en werkgelegenheid*, Nederlands Centrum van Directeuren, 1979, blz. 9 e.v.

13) Emancipatiecommissie, op. cit., blz. 5, 129-130.

14) Idem, blz. 5, 130.

15) CBS, *Arbeidskrachtenstelling 1975*, Den Haag, 1978, blz. 19, 22 en 26. Zie voor een soortgelijke berekening M. Bruyn-Hundt, *De kostwinner eruit*. Een eerste verkenning, *ESB*, 1 november 1978, blz. 1122 e.v. Zij komt onder meer tot afwijkende uitkomsten, omdat zij uitgaat van de weinig realistische veronderstelling, dat de participatiegraad van vrouwen op de arbeidsmarkt in de nieuwe situatie 100% bedraagt.

16) Het betreft hier het aanbod van arbeid, dus inclusief de werklozen. Aan de laatste is de gemiddelde betaalde arbeidstijd van de betaalde arbeid verrichtenden toegerekend. Het cijfer ligt hoger dan het cijfer dat in het in noot 62 genoemde artikel van Bruyn-Hundt is vermeld, omdat aldaar de 91.000 personen die betaalde arbeid verrichtten maar waarvan de arbeidsduur onbekend is, niet zijn meegerekend.

betaalde arbeid verricht gelijk is aan 91 (zijnde het deelnemingspercentage van mannen in de leeftijd van 25 tot 65 jaar) en dat het aantal uren per week dat zij dat doen, niet verschilt tussen gehuwde en ongehuwde mannen. Voor de vrouwen wordt uitgegaan van een percentage van 24 dat betaalde arbeid verricht en wel gedurende gemiddeld 28 uur. Het totale arbeidsvolume dat door de 2.983.000 gehuwden wordt geleverd, bedraagt dan 134.056.000 uur per week. In de nieuwe situatie verricht zowel van de gehuwde mannen als de gehuwde vrouwen 91% betaalde arbeid gedurende 25 uur per week. Het totale arbeidsvolume dat door de gehuwden wordt geleverd, bedraagt nu 135.727.000 uur per week, een toename van nauwelijks iets meer dan 1%.

Wel treedt er een grote verschuiving op. Wanneer wordt aangenomen dat in de uitgangssituatie het deelnemingspercentage van de gehuwde vrouwen niet wordt beïnvloed door dat van de mannen (17) en het deelnemingspercentage van de mannen niet door dat van de vrouwen, dan kan worden berekend dat in de uitgangssituatie van het in uren gemeten aanbod van betaalde arbeid 1,4% wordt geleverd door gezinnen waarvan de man geen betaalde arbeid verricht en de vrouw wel, 64,7% door gezinnen waar de man betaalde arbeid verricht maar de vrouw niet en 34,0% door gezinnen waar beiden betaalde arbeid verrichten. In de nieuwe situatie luiden deze percentages respectievelijk 4,5, 4,5 en 91.

Zoals hierboven werd aangegeven, zou het in uren gemeten aanbod van betaalde arbeid in 1975 in de nieuwe situatie bijna 10% lager liggen dan in de oude situatie. Wanneer we de in 1975 aanwezige open en verborgen werkloosheid op een zelfde percentage schatten, dan zou dat bij afwezigheid van kwalitatieve discrepanties (hierop komen wij in het navolgende terug) hebben geleid tot volledige werkgelegenheid. Hoe ziet nu het financieringsprobleem er uit?

Stel dat in een onderneming per week door 20 personen gedurende 40 uur gelijktijdig wordt gewerkt, zodat een arbeidsvolume van 800 uur resulteert. Bij een uurloon van één geldeenheid betekent dit voor de onderneming een totale loonsom van 800 geldeenheden. In de nieuwe situatie wordt het arbeidsvolume van 800 uur geleverd door 32 personen die 25 uur werken. Bij een constant uurloon blijft de loonsom gelijk aan 800 geldeenheden. Het wekelijkse looninkomen dat in de oude situatie $800/20 = 40$ geldeenheden bedroeg, is nu gelijk aan $800/32 = 25$ geldeenheden. Het inkomen valt in de nieuwe situatie terug op 62,5% van het oude niveau.

Gegeven evenwel de eerder genoemde restrictie dat niemands inkomen onder een niveau van 70% van het minimumniveau mag uitkomen is een inkomensoverheveling nodig van degenen die in de oude situatie netto meer dan $1,12 \times$ het netto minimumloon verdienen ten gunste van degenen met een netto inkomen van 1 tot $1,12 \times$ het netto minimumloon. Bij een huidig netto minimumloon van ongeveer f. 17.000 (18) betekent $1,12 \times$ het netto minimumloon een netto inkomen van ruim f. 19.000. Dit impliceert dat alle loontrekkenden die in de oude situatie netto minder dan omstreeks $0,85 \times$ modaal verdienen gecompenseerd dienen te worden door degenen met een inkomen boven $0,85$ maal modaal.

Ten einde een globale indruk te verkrijgen van het aantal personen dat voor compensatie in aanmerking zou komen, zij er op gewezen dat alleen al het percentage werknemers met een minimum(jeugd)loon in 1976 10,5 bedroeg (5,7 voor de mannen en 23,4 voor de vrouwen) en gezien de stijgende tendens van dit percentage, ligt het thans naar verwachting nog hoger (19). Dit laatste zal vrijwel zeker het geval zijn wanneer de mate waarin de gehuwde vrouwen participeren op de markt voor betaalde arbeid, gelijk wordt aan die van de mannen. Bij een percentage van 10,5 bedraagt het aan degenen met een minimumloon te compenseren bedrag ca. f. 60 mln.

In het rekenvoorbeeld is er stilzwijgend van uitgegaan dat zich binnen de onderneming geen organisatorische aanpassingsproblemen voordoen. Onder meer is, overeenkomstig het voorstel van de Emancipatiecommissie, aangenomen dat de bedrijfstijd wordt verlengd van acht tot tien uur per dag. Het totale aantal uren dat de factor kapitaal wordt bezet,

neemt dan niet af, maar zelfs toe. Dit veronderstelt evenwel dat geen sprake is van vaste technische coëfficiënten. In de betreffende onderneming zijn immers in de oude situatie op elk tijdstip 20 personen aanwezig tegen 16 in de nieuwe situatie.

In geval sprake is van volledig vaste technische coëfficiënten, zijn er op elk tijdstip van de tien uur durende bedrijfstijd 20 personen nodig. Dit impliceert in de eerste plaats een toename van de vraag naar arbeid met 25%, hetgeen gegeven de veronderstelde situatie van volledige werkgelegenheid een fors tekort aan aanbod van betaalde arbeid betekent. In de tweede plaats rijst een afzetprobleem, doordat de produktie met in beginsel zo'n 25% zal toenemen, tenzij de arbeidsproductiviteit daalt. Dit laatste acht de Emancipatiecommissie niet waarschijnlijk. Zij stelt immers „... en zal door de kortere arbeidsdag de productiviteit per werkuur kunnen stijgen” (20). Deze extra produktie zal naar verwachting slechts kunnen worden verkocht ten koste van een prijsdaling. Gegeven het feit dat minstens de helft van onze produktie wordt geëxporteerd, moet in dit verband rekening worden gehouden met ruilvoetverliezen, die de problemen nog zullen vergroten. Genoemde twee problemen zullen des te minder groot zijn naarmate de technische coëfficiënten flexibeler zijn en naarmate de invoering van een vijfendag geleidelijker plaatsvindt.

Het voorgaande ondersteunt de stelling van de Emancipatiecommissie dat fasering noodzakelijk is. De benodigde omvangrijke veranderingen binnen de particuliere huishoudens, de bedrijven en bij de overheid zijn in beginsel mogelijk, maar vergen naar het zich laat aanzien een ruime aanpassingsperiode.

De inkomensverdeling

Met het voorgaande is al een van de consequenties van een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd voor de inkomensverdeling aangegeven. Een bijzonder forse inkomensnivellering is vereist, opdat niemands inkomen beneden een inkomensniveau van 70% van het netto minimumloon zakt. De Emancipatiecommissie realiseert zich dat hierdoor bij een ongewijzigde tariefstelling de opbrengsten van de loon- en inkomstenbelasting sterk zullen verminderen. Maar volgens de commissie „zal hiervoor een oplossing kunnen worden gezocht door uit te gaan van de individuele draagkracht. De draagkracht van leden van een huishouden met meer dan één inkomensgenieter zal, bij een gelijk geldinkomen per individu, hierbij over het algemeen hoger kunnen worden geacht dan de draagkracht van alleenstaanden” (21). De Emancipatiecommissie gaat helaas niet in op de vraag in hoeverre het hanteren van het gezinsinkomen als grondslag voor de belastingheffing te rijmen valt met de door haar ook ten aanzien van de loon- en inkomstenbelasting voorgestane verzelfstandiging van mannen en vrouwen (22). In de volgende paragraaf komen wij hierop terug.

Een tweede aspect betreft de stelling dat het vergrote aandeel van vrouwen op de markt voor betaalde arbeid ertoe

17) Zie voor een ondersteuning van deze veronderstelling J. J. Siegers, *De relatie tussen de arbeidsmarktparticipatie door gehuwde vrouwen en de aanwezigheid van jonge kinderen in het gezin: een analyse op basis van de uitkomsten van de Arbeidskrachtentelling 1975*, Onderzoekrapport, Economisch Instituut RUU, Utrecht, 1981. De gevonden uitkomsten vormen derhalve geen bevestiging van de door A. van der Veen en S. IJ. Roosma geuite suggestie; zie hun *Deeltijdarbeid: instrument voor herverdeling van arbeid?*, *ESB*, 4 februari 1981, blz. 108. De hier gemaakte veronderstelling betreft in feite de afwezigheid van een (al dan niet positief) „additional worker”-effect; zie hierover J. J. Siegers, *Arbeidsmarktsituatie en arbeidsaanbod*, *Sociaal Maandblad Arbeid*, mei 1980, blz. 374-375.

18) Vgl. Ministerie van Sociale Zaken, *Eenmalige verhoging van minimumloon en sociale minima over december*, persbericht, 12 november 1980, in combinatie met SER, *Advies inzake de aanpassingsmechanismen van minimumloon en sociale uitkeringen*, Den Haag, 1979, blz. 142.

19) SER, *Advies inzake de aanpassingsmechanismen van minimumloon en sociale uitkeringen*, Den Haag, 1979, blz. 17 en CPB, *Centraal Economisch Plan 1979*, Den Haag, 1979, blz. 104.

20) Emancipatiecommissie, op. cit., blz. 90.

21) Idem, blz. 134.

22) Idem, blz. 133-134.

leidt, dat de primaire inkomensverdeling ongelijker wordt. De redenering verloopt als volgt. Tussen het opleidingsniveau van mannen en dat van vrouwen binnen leefgemeenschappen bestaat een positief verband. Dat wil zeggen dat mannen met een grote verdien capaciteit in het algemeen samenleven met vrouwen waarvan de verdien capaciteit ook relatief hoog is. Gegeven een inkomensverdeling tussen leefgemeenschappen waarvan alleen de man betaalde arbeid verricht, betekent het toetreden van alle vrouwen tot de markt voor betaalde arbeid dat aan het inkomen van de leefgemeenschappen waarvan de man een relatief laag inkomen heeft een kleiner bedrag wordt toegevoegd dan aan het inkomen van de leefgemeenschappen waarvan de man een relatief hoog inkomen inbrengt.

Ten minste twee kanttekeningen zijn hierbij op hun plaats. Ten eerste is het discutabel of bij de beoordeling van de inkomensverdeling de leefeenheid als vergelijkingsbasis moet worden gehanteerd. Uitgaande van de eis tot financiële zelfstandigheid van elk volwassen individu lijkt niet de leefeenheid, maar het individu de aangewezen basis voor de bepaling van de inkomensongelijkheid. In aansluiting daarop kan als tweede kanttekening worden opgemerkt, dat thans het overgrote deel van de geldinkomens aan de mannen toevalt 23), hetgeen de vrouw in een van hen afhankelijke positie plaatst. De herverdeling van alle arbeid, zoals de Emancipatiecommissie voorstaat, tracht deze inkomensongelijkheid en de daarmee gepaard gaande afhankelijkheidspositie van de vrouw te elimineren. Voor wie wil vasthouden aan de leefeenheden als vergelijkingsbasis kan er in de derde plaats op worden gewezen, dat een inschakeling van *alle* arbeidsgeschikte mannen en vrouwen in het betaalde-arbeidsproces een ten opzichte van de huidige situatie gelijkere inkomensverdeling over leefeenheden oplevert. De vermelde correlatie tussen de deelname aan betaalde arbeid door gehuwde vrouwen en hun opleidingsniveau vervalt dan immers.

Volledige werkgelegenheid

De voorstanders van een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd zijn niet alleen te vinden onder hen die gelijkheid van mannen en vrouwen binnen de maatschappelijke arbeidsverdeling nastreven, maar ook onder hen die met dit instrument beogen de doelstelling van volledige werkgelegenheid dichterbij te brengen. De werkloosheid wordt in deze gedachte bestreden door de aanwezige vraag naar betaalde arbeid beter te verdelen over de onderscheiden aanbieders.

Een eerste probleem hierbij is in hoeverre de loontrekken bereid zijn de arbeidstijdverkorting te financieren. Naarmate zij die bereidheid niet hebben en de kosten afwentelen op overheid en/of bedrijfsleven wordt afbreuk gedaan aan de mogelijkheid de doelstelling van volledige werkgelegenheid te verwezenlijken. Een tweede probleem wordt gevormd door de eis dat de kapitaalgoederenvoorraad geen knelpunt mag vormen. Een derde moeilijkheid betreft de aansluiting tussen vraag en aanbod op de markt voor betaalde arbeid. Zoals in het voorgaande is aangegeven, is een kwantitatieve aansluiting van aanbod van en vraag naar betaalde arbeid niet onaannemelijk, maar of dat ook in kwalitatieve zin het geval zal zijn, valt te bezien 24). Ook wat dit aspect betreft, lijkt een ruime aanpassingsperiode vereist.

Averechts effecten ten aanzien van de zesde doelstelling

Een averechts effect ten aanzien van de zesde doelstelling dat van een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd per dag kan uitgaan, heeft betrekking op het feit dat een dergelijke maatregel een herverdeling van de onbetaalde huishoudelijke arbeid weliswaar wel mogelijk maakt, maar niet noodzakelijkerwijze daartoe leidt. Dit betekent dat het risico bestaat dat de vrouw nadrukkelijker dan voorheen dubbel belast wordt. De invoering van deze maatregel vergt dan ook zeker de door de Emancipatiecommissie — en ook door de SER — voorgestelde maatregelen op het gebied van rol doorbreking.

Keuzevrijheid en roldwang

De maatregel van een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd per dag draagt zowel een expliciet als een impliciet verplichtend karakter. Expliciet is het verbod op meer dan vijf uur betaalde arbeid per dag. Impliciet houdt de betreffende maatregel voor de meeste mensen de plicht in om betaalde arbeid te verrichten en wel om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Deze plicht bestaat voor allen die niet deel uitmaken van een leefgemeenschap waarvan een ander lid voldoende financiële middelen inbrengt om hen te onderhouden. Aan volwassenen lijkt in beginsel inderdaad de plicht om door betaalde arbeid in het eigen levensonderhoud te voorzien te mogen worden gesteld. Toch kan men zich afvragen of de geschetste situatie van een in beginsel voor ieder geldende betaalde arbeidstijd van 25 uur per week in de vorm van vijf uur per dag wel volledig recht doet aan ieders keuzevrijheid 25). De vraag is retorisch. Er moet evenwel een onderscheid worden gemaakt tussen de situatie waarin sprake is van een geëmancipeerde arbeidsverdeling enerzijds en de overgangperiode gedurende welke wordt getracht een geëmancipeerde arbeidsverdeling te verwezenlijken anderzijds.

In de eerstgenoemde situatie is het vanuit het oogpunt van de zesde doelstelling niet relevant of iemand bij voorbeeld drie dagen per week betaalde arbeid verricht gedurende acht uur en twintig minuten per dag of dat vijf dagen per week gedurende vijf uur per dag doet. In een geëmancipeerde samenleving zijn vele modaliteiten ten aanzien van de maatschappelijke arbeidsverdeling vanuit het oogpunt van de zesde doelstelling aanvaardbaar, omdat daarin het geslacht niet meer als criterium wordt gehanteerd. De kans om een man aan te treffen in een bepaalde positie die wordt gekenmerkt door bepaalde specifieke aspecten met betrekking tot inhoud, arbeidsduur, tijdstip waarop de betreffende arbeid wordt verricht e.d. is in een dergelijke samenleving even groot als de kans om een vrouw in die positie aan te treffen. Voor de overgangperiode ligt dat anders. Weliswaar is in het voorgaande aangegeven dat er ook bij een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd *per dag* voor moet worden gewaakt dat de verdeling van de onbetaalde huishoudelijke arbeid ongewijzigd blijft, maar van bij voorbeeld een algemene verkorting van de betaalde arbeidstijd *per week* valt vooralsnog op dit punt helemaal niets te verwachten. Laatstgenoemde maatregel lijkt slechts een averechts effect te hebben voor de positie van de vrouw.

Fasering

De Emancipatiecommissie erkent dat de door haar voorgestelde maatregelen niet van de ene op de andere dag kunnen worden doorgevoerd en realiseert zich dan ook de noodzaak van fasering 26). Onderscheiden wordt een drietal fasen van elk zes à tien jaar, zodat in het eerste decennium van de volgende eeuw in Nederland een geëmancipeerde samenleving zou kunnen zijn verwezenlijkt. „Zwaartepunten voor het beleid op de korte termijn zullen moeten worden gelegd bij maatregelen die het deelnemen aan betaalde arbeid voor de grote groepen die dat wensen, daadwerkelijk mogelijk maken, alsmede bij het vraagstuk van de inkomensverdeling tussen vrouwen en mannen” 27). Voor de middellange termijn wordt gedacht aan het uitgroeien van een formele gelijkberechtiging tot „een grotere feitelijke gelijkheid, voor die leeftijdsgroepen die door de veranderingen in de maatschappelijke infrastructuur langzamerhand ook de gelijke

23) Idem, blz. 127.

24) Vgl. bij voorbeeld J. de Koning, *Optimalisering van de verdeling van de werkgelegenheid*, NEI, Rotterdam, 1980, o.a. blz. 9, 13, 50, 83, 104 en 155.

25) Vgl. bij voorbeeld J. Fortuin, Taboe-boe-boehh!!!, *Socialisme en Democratie*, december 1980, blz. 561 en F. J. de Winter-Otto, De kostwinner eruit?, *ESB*, 14 maart 1979 met naschrift door M. Bruyn-Hundt.

26) Emancipatiecommissie, op. cit., blz. 83-88.

27) Idem, blz. 85-86.

verplichtingen binnen en buiten de betaalde arbeid kunnen dragen" 28).

Als voorbeeld van een concreet beleidspunt wordt genoemd „verkortung van de dagelijkse arbeidsduur voor iedereen; garanties voor een nog kortere arbeidsdag voor wie daar al aan toe is" 29). De algemene verkortung van de betaalde arbeidstijd per dag tot vijf uur wordt door de Emancipatiecommissie blijkbaar — en naar ons lijkt niet ten onrechte — pas als realiseerbaar gezien op de lange termijn. Ten aanzien van de lange termijn stelt de commissie: „In de lange termijn van invoering ontstaat er een duidelijk omslagpunt voor het beleid namelijk als meer dan de helft van alle Nederlanders een geëmancipeerd leef- en werkpatroon volgt en er een volledig samenhangend stelsel van voorzieningen, inkomensmaatregelen en arbeidspatronen tot stand is gekomen. Een emancipatiebeleid kan niet wachten met het aanpassen van de maatschappelijke spelregels tot dat alle generaties daarin zijn opgegroeid. Na het omslagpunt zal derhalve gedurende een aantal jaren voor geleidelijk kleiner wordende groepen een overbruggingsregeling, met name op inkomensgebied, nodig zijn" 30).

Overig commentaar op het advies van de Emancipatiecommissie

Sociale zekerheid

De Emancipatiecommissie wenst ten aanzien van de sociale zekerheid een „op de behoeften van het individu afgestemde benadering . . . , zowel op het gebied van uitkeringsrechten als bij de premieheffing" 31). Bij een individuele benadering „zal op de lange termijn geen noodzaak bestaan voor algemene regelingen die een structurele voorziening vormen tegen het wegvallen van het inkomen van een eventuele partner, zoals het weduwenpensioen of een alimentatieverzekering" 32). Kostwinnersfaciliteiten, d.w.z. aanvullende uitkeringen die worden verleend wanneer de partner van een uitkeringsgerechtigde geen — of nauwelijks — betaalde arbeid verricht (of ook wel — geen of nauwelijks — eigen inkomen heeft) doen op zich afbreuk aan een dergelijke individualisering. Maatregelen die betrekking hebben op het verlenen van kostwinnersfaciliteiten worden door de commissie dan ook slechts acceptabel geacht gedurende een overgangperiode en dienen „aflopend in de tijd te zijn" 33).

Ten aanzien van de sociale zekerheid wordt in het *Advies arbeid* door de Emancipatiecommissie geen aandacht besteed aan anticumulatiebepalingen. In een later uitgebracht advies over de integratie van de werkloosheidsregelingen heeft zij dat wel gedaan:

„Als in het regeringsbeleid uitgegaan wordt van een zelfstandige maatschappelijke positie van beide partners, wat onder meer tot uitdrukking komt in de Wet gelijke behandeling van vrouwen en mannen in het arbeidsproces, waarin het individuele recht op gelijke behandeling duidelijk vastligt, ongeacht de burgerlijke staat of de gezinsomstandigheden, dan valt daarmee niet te rijmen, dat in een regeling, die geënt is op de positie in het arbeidsproces ten aanzien van het recht op uitkering dan wel het feitelijk plaatsvinden van een uitkering, de burgerlijke staat of de gezinsomstandigheden wél een bepalende rol wordt toegedacht. Een uitwerking van de anticumulatieregeling in die zin leidt tot uitkeringsrechten op het niveau nul; een fopspeen, waarvoor wel premie moet worden betaald. In het algemeen wil de EK hier nogmaals pleiten voor een systeem van individuele uitkeringsrechten, voor zover noodzakelijk aangevuld met een toeslag, teneinde aanvullende ABW-uitkeringen te voorkomen" 34).

Deze laatste toeslagen dienen, voor zover sprake is van kostwinnersfaciliteiten, volgens de Emancipatiecommissie zoals gezegd generatiegewijs aflopend in de tijd te zijn.

Het belastingregime

De Emancipatiecommissie pleit voor een wijziging van het fiscale stelsel in de richting van individualisering. Zij is van mening dat de regeringsnota *Op Weg* daartoe een goede aanzet vormt 35). Men ontkomt niet aan de indruk dat de commissie de fiscale aspecten wat te vluchtig heeft behandeld, met name ook wat betreft de macro-economische

gevolgen. De Emancipatiecommissie onderkent dat haar voorstellen leiden tot een nivellering van individuele inkomens. Door de progressie in de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting betekent dit voor de overheid een inkomstenvermindering. De daardoor noodzakelijke wijziging van tariefstructuur — om een zelfde opbrengst voor de overheid te behouden — wil de commissie gepaard doen gaan met een individualisering van de heffing. Maar merkwaardigerwijs wordt in verband met de grondslag van de individuele draagkracht opgemerkt: „De draagkracht van leden van een huishouding met meer dan één inkomensgenieter zal, bij een gelijk geldinkomen per individu, hierbij over het algemeen hoger kunnen worden geacht dan de draagkracht van alleenstaanden" 36).

Met andere woorden, via een achterdeur wordt de draagkracht per huishouding ingevoerd en worden individuen in fiscale zin toch weer van elkaar afhankelijk gemaakt. In dat opzicht is er geen sprake van een principiële andere benadering dan nu wordt gevolgd. Deze onduidelijkheid lijkt te worden veroorzaakt doordat in het advies onvoldoende het in verband met de keuzevrijheid en roldwang gemaakte onderscheid tot uitdrukking komt tussen enerzijds een situatie waarin sprake is van een geëmancipeerde arbeidsverdeling en anderzijds de overgangperiode gedurende welke wordt getracht een geëmancipeerde arbeidsverdeling te verwezenlijken. In haar recente *Advies belastingen* stelt de Emancipatiecommissie: „Een emancipatoire belastingheffing is een belastingheffing naar individuele draagkracht" 37) en „Volkomen gescheiden heffing met gelijke voeten voor iedereen zal het eindpunt zijn van de weg naar een geëmancipeerde belastingheffing. De Emancipatiecommissie kan zich verenigen met het in de nota (bedoeld wordt de nota *Op Weg* van de toenmalige staatssecretaris Nootboom, CN/JS) neergelegde oordeel dat de tijd nog niet rijp is voor een volkomen gescheiden heffing van echtgenoten als wettelijke regime" 38).

Aansluitend op het voorgaande kan worden gewezen op het verschijnsel dat een sterke inkomensnivellering tussen huishoudens de besparingen nadelig beïnvloedt. Dit kan betekenen dat, ook al zou de overheid (door een herziening van de tariefstructuur van de loon- en inkomstenbelasting of door een verhoging van de indirecte-belastingtarieven) een gelijke hoeveelheid belastingmiddelen ontvangen, een belastingverzwaring toch nog onvermijdelijk is in het geval de overheid wordt geconfronteerd met een blijvend geringe hoeveelheid besparingen waarop zij ter dekking van het structurele toelaatbare financieringstekort een beroep pleegt te doen. In plaats van de belastingen te verhogen zouden de collectieve uitgaven in neerwaartse richting kunnen worden aangepast. Dat laatste lijkt echter strijdig met de door de Emancipatiecommissie voorgestane collectivisering van bepaalde voorzieningen, met name van voorzieningen die verband houden met het grootbrengen van kinderen.

Het grootbrengen van kinderen

In het advies van de Emancipatiecommissie wordt veel aandacht besteed aan de problemen rond het grootbrengen van kinderen, in het bijzonder wat betreft de daaraan verbonden offers in de vorm van te maken kosten en de inkomens-

28) Idem, blz. 86.

29) Idem, blz. 86.

30) Idem, blz. 87.

31) Idem, blz. 135.

32) Idem, blz. 135.

33) Idem, blz. 137.

34) Adviezen Emancipatiecommissie, *Nederlandse Staatscourant*, 12 december 1980, blz. 5.

35) Emancipatiecommissie, op. cit., blz. 133.

36) Idem, blz. 134.

37) Emancipatiecommissie, *Advies belastingen; naar aanleiding van de regeringsnota „Op weg naar een gelijke fiscale behandeling van de (werkende) gehuwde vrouw en haar man, en van deelgenoten aan vormen van samenleven en samenwonen"*, Den Haag, 1981, blz. 33. Het advies is ongevraagd uitgebracht.

38) Idem, blz. 67.

derving door de tijd die aan kinderen besteed moet worden. De benadering door de commissie van deze problemen is sterk economisch. Wordt bij de behandeling van het centraal staande vraagstuk van de verdeling van betaalde arbeid sterk het accent gelegd op het psychische inkomen dat het verrichten van betaalde arbeid kan verschaffen (naast het feit economisch onafhankelijk te zijn), een dergelijke benadering wordt niet toegepast op de problematiek van het hebben of niet hebben van kinderen.

De Emancipatiecommissie constateert dat de demografische ontwikkeling van de bevolking er toe leidt dat in de toekomst — vergeleken met nu — er relatief minder personen in de arbeidzame leeftijd zullen zijn en relatief meer personen in de leeftijd dat zij op enigerlei wijze verzorging behoeven. Tevens constateert zij dat het aantal kinderloze huwelijken sterk is toegenomen, evenals het aantal alleenstaande ouders, waardoor de lasten van het grootbrengen van de volgende generatie op een steeds kleinere groep verzorgers drukt.

Vervolgens meent de Emancipatiecommissie dat „..... het materiële belang bij het opgroeien van een volgende generatie, bij de maatschappij als geheel is komen te liggen” 39). Als reden geeft zij op: „Op de volgende generatie rust immers de plicht om de premies ten behoeve van pensioenen en sociale uitkeringen, belasting ten behoeve van allerlei voorzieningen voor ouderen en fysieke verzorging van hulpbehoevende ouderen op te brengen” 40). Of anders verwoord: „Daarbij dient echter niet uit het oog te worden verloren dat het voor de samenleving als geheel van levensbelang is dat er volgende generaties van voldoende omvang opgroeien om de last van de verzorging van de niet-actieve bevolking te kunnen dragen” 41). En concluderend: „Als de groep ouders met afhankelijke kinderen relatief steeds kleiner wordt, zullen de nadelen verbonden aan het grootbrengen van kinderen steeds zwaarder gevoeld worden, zodat de kans bestaat dat steeds meer potentiële ouders uiteindelijk van (meer) kinderen afzien” 42). Dat vindt de Emancipatiecommissie ongewenst: „aan deze ontwikkeling, die op langere termijn tot een vrij scherpe daling van de Nederlandse bevolking zal kunnen leiden, met alle daaraan verbonden nadelen, zal op verschillende manieren aandacht besteed moeten worden” 43).

Uit deze citaten blijkt een betrekkelijk eenzijdige kijk van de Emancipatiecommissie op de te voeren bevolkingspolitiek. Door middel van reële tegemoetkomingen in de inkomensfeer en de voorzieningsfeer, wil de commissie het opgroeien van nieuwe generaties veilig stellen en daardoor de verzorging van degenen die daaraan in de toekomst behoefte hebben. Afgezien van de vraag of dergelijke prikkels veel effect zullen hebben — omdat de keuze van het wel of niet hebben van kinderen waarschijnlijk ook beïnvloed wordt door andere factoren dan materiële — spreekt uit deze visie een eenzijdige kijk op de doelstellingen van de bevolkingspolitiek. Daarbij behoeft, bij voorbeeld, alleen maar te worden gewezen op de ruimtelijke ordening in ons land. Uit dien hoofde zou een geringere bevolkingsomvang zeer wel positief gewaardeerd kunnen worden.

Essentieel is dat de Emancipatiecommissie zich bij de behandeling van het probleem van het grootbrengen van kinderen niet heeft kunnen losmaken van de huidige financieringswijze van inkomens- en andere voorzieningen voor behoeftigen. Impliciet wil de Emancipatiecommissie namelijk het nu gehanteerde omslagstelsel handhaven. Dat is echter helemaal niet nodig. Aangezien de commissie erkent dat een geëmancipeerde samenleving slechts geleidelijk kan worden verwezenlijkt, is er tijd om andere financieringsmethoden dan het omslagstelsel te overwegen en in te voeren. Bij voorbeeld een al dan niet zuivere vorm van het kapitaaldekkingstelsel. Dat betekent dat de huidige generaties zelf hun toekomstige voorzieningen financieren. Het betekent tevens, dat de huidige generaties moeten afzien van een stuk huidige consumptie en dat zullen moeten uitstellen tot in de toekomst. Maar het betekent ten slotte ook dat het veilig stellen van het opgroeien van volgende generaties allermindst in

die mate noodzakelijk is als de Emancipatiecommissie meent.

Conclusies

De gelijkkluidende adviesaanvraag omtrent de positie van de vrouw in het arbeidsproces die aan de SER en de Emancipatiecommissie werd gericht, heeft twee geheel verschillende adviezen opgeleverd. Het advies van de SER beperkt zich — geheel vrijwillig — naar onze mening ten onrechte tot het terrein van de betaalde arbeid. Omdat gelijkheid tussen mannen en vrouwen op het terrein van de betaalde arbeid niet mogelijk lijkt zonder gelijkheid op het terrein van de onbetaalde huishoudelijke werkzaamheden, kan van een fundamentele tekortkoming worden gesproken.

Het advies van de SER biedt een nuttig overzicht van de klassieke maatregelen die in het verleden zoal naar voren zijn gebracht om de positie van de vrouw op de markt voor betaalde arbeid te versterken.

Het advies van de Emancipatiecommissie geeft eveneens een dergelijk overzicht, maar voegt daar ten minste twee zaken aan toe:

- een aanduiding van enkele niet-klassieke maatregelen, zoals tijdelijke voorkeursbehandeling en „affirmative action”-programma's. Gezien de vele aspecten die aan dergelijke instrumenten vastzitten, kunnen de passages in het advies van de Emancipatiecommissie die hierop betrekking hebben, niet anders worden opgevat dan aansporingen tot verder onderzoek op dit gebied;
- een pleidooi voor een verkorting van de betaalde arbeidstijd per dag van acht naar vijf uur. Geadstrueerd wordt dat slechts dan een gelijke verdeling van mannen en vrouwen binnen de totale maatschappelijke arbeidsverdeling bereikt kan worden. Hoewel de commissie hieromtrent veel uitvoeriger is dan ten aanzien van het vorige punt, moet ook hier worden vastgesteld dat haar advies niet meer is dan een eerste stap op weg naar een dergelijke arbeidstijdverkorting. Deze — wat negatief klinkende — constatering valt de Emancipatiecommissie niet te verwijten. De problemen die met een dergelijke arbeidstijdverkorting gepaard gaan, zijn nu eenmaal niet gering. Ook in onze bespreking hebben wij slechts enkele aspecten en dan nog op summere wijze kunnen aanstippen.

Voor wie werkelijk de gelijkheid van mannen en vrouwen binnen de maatschappelijke arbeidsverdeling beoogt, vormt met name het advies van de Emancipatiecommissie een uitdaging voor verder onderzoek naar de manieren waarop een dergelijke doelstelling kan worden gerealiseerd. Door de doelstelling van de gelijkheid van mannen en vrouwen binnen de maatschappelijke arbeidsverdeling als zesde doelstelling toe te voegen aan de vijf traditionele doelstellingen van het sociaal-economische beleid, maakt men duidelijk dat bij het verwezenlijken van deze zesde doelstelling rekening dient te worden gehouden met de aanwezigheid van de vijf andere doelstellingen. Anderzijds wordt daardoor benadrukt dat bij de verwezenlijking van een of meer van de vijf traditionele doelstellingen rekening dient te worden gehouden met de genoemde zesde doelstelling. Met name aan dit laatste punt lijkt in de praktische politiek op dit moment behoefte te bestaan 44).

C. K. F. Nieuwenburg
J. J. Siegers

39) Emancipatiecommissie, *Advies arbeid*, blz. 75.

40) Idem, blz. 75.

41) Idem, blz. 110.

42) Idem, blz. 110.

43) Idem, blz. 110.

44) Getuige bij voorbeeld de „kwestie Van der Doef”; zie hiervoor C. F. K. Nieuwenburg en J. J. Siegers, *Arbeidsongeschiktheid bij gehuwden*, Onderzoekrapport, Economisch Instituut RUU, Utrecht, 1981, alsmede de aldaar vermelde literatuur.